

Zorgen voor kinderen in Vlaanderen: een dagelijkse evenwichtsoefening?

Centrum voor Sociaal Beleid Herman Deleeck en Universiteit Antwerpen. 6 september 2007. *Balanceren op een slappe koord: ouders en de zorg voor hun kinderen*. Studiedag.

In de loop van 2004 en 2005 organiseerde het Centrum voor Sociaal Beleid Herman Deleeck een uitgebreide bevraging naar het hoe en het waarom van zorg en opvang bij bijna drieduizend gezinnen met kinderen jonger dan zestien. De antwoorden leveren een gemengd beeld op. Onze resultaten wijzen uit dat heel wat gezinnen slagen in de combinatie van arbeid en gezin zoals die in onze samenleving model staat. Daarbij wordt een diversiteit aan strategieën gehanteerd: ouders gebruiken opvang of kunnen terugvallen op de grootouders, ze werken deeltijds, ze hebben flexibele uren of ze nemen zorgverlof op. Tegelijk tonen de onderzoeksresultaten ook aan dat het combineren van zorg met een betaalde baan niet voor iedereen even evident is. Met name kansarme gezinnen en eenoudergezinnen vormen een kwetsbare groep die aparte beleidsaandacht verdienen. Verder wijst de bevraging uit dat er ook kwetsbare kinderen zijn: bij bijna een op de tien kinderen vermoeden ouders dat er een psychisch of lichamelijk probleem is in vergelijking met leeftijdsgenoten. Op het einde van de lagere school heeft bovendien een op de zeven kinderen zich werkelijk al eens 'misstapt' en met andere woorden, schoolse achterstand opgelopen. Niet toevallig vinden we deze kwetsbare kinderen het vaakst terug bij kwetsbare gezinnen. Een beleid op maat van deze kwetsbare groepen is dan ook meer dan welkom.

De steekproef

In de loop van 2004 en 2005 werden bijna 3 000 gezinnen met minstens één kind jonger dan 16 jaar bevraged via een 'face-to-face'-interview. Enkel gezinnen die wonen in het Vlaams Gewest werden bevraged. De meeste gezinnen (1 929) werden 'at random' geselecteerd uit het rijksregister. Daarbij werden gezinnen met minstens één kind jonger dan drie jaar oververtegenwoordigd. Omdat we ook wilden inzoomen op kwetsbare gezinnen voor wie het combineren van arbeid en zorg minder evident is, werd de bevraging niet beperkt tot een algemene representatieve steekproef van gezinnen in Vlaanderen, maar werden nog twee extra steekproeven uitgewerkt: een steekproef bij gezinnen met een kind met een handicap (458 gezinnen) en een steekproef bij kansarme gezinnen (434 gezinnen). Voor de eerste steekproef kregen we toegang tot de registratie van het Vlaams Agentschap voor Personen met een Handicap. Voor de tweede steekproef maakten we gebruik

van de identificatie van kansarme gezinnen door de sociaal verpleegkundigen van Kind en Gezin. In de Icaros-databank van Kind en Gezin houden zij bij of gezinnen slecht scoren op minstens drie van de volgende criteria: het maandinkomen van het gezin, de arbeidssituatie van de ouders, de opleiding van de ouders, de huisvesting, de ontwikkeling van de kinderen en hun gezondheid. Als dat het geval is, worden ze aanzien als kansarm en komen ze in aanmerking voor onze kansarmenbevraging.

Zorgarrangementen bij gezinnen met kinderen: diversiteit troef

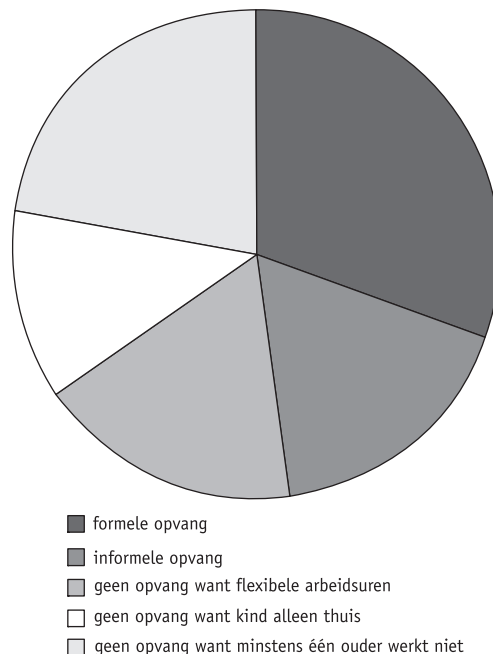
Hoe krijgen ouders de cirkel rond? Hoe organiseren zij de zorg voor hun kinderen? We bevroegen ouders uitgebreid over het gebruik van opvang en andere zorgvormen voor elk kind. We vroegen niet alleen of ze opvang gebruiken voor hun kind, maar ook welke opvangvormen ze gebruiken en indien dat er meerdere zijn, van welke opvangvorm ze dan het meest frequent gebruik maken. Om een zicht te krijgen op de manier waarop gezinnen opvang organiseren, beperken we ons in onderstaande analyses tot de opvang gebruikt voor het jongste kind.¹ Onze resultaten wijzen op een diversiteit aan zorgarrangementen. Naast gezinnen die hoofdzakelijk een beroep doen op formele of informele opvang, blijken de tweeverdienergezinnen ook goed vertegenwoordigd bij de gezinnen die geen gebruik maken van opvang: bij ongeveer 60% van de niet-gebruikers gaat het om tweeverdienergezinnen. Omdat we ouders vroegen om gedurende een ganse week in kaart te brengen wie er wanneer voor hun kind zorgt, krijgen we ook een zicht op hoe tweeverdieners de zorg voor hun kinderen organiseren zonder opvang. In een kleine helft van de gezinnen moeten kinderen na schooltijd een tijdje voor zichzelf zorgen. Bij iets meer dan de helft van de gezinnen is dit echter niet nodig: door flexibele arbeidstijden kunnen ze het gebruik van opvang vermijden. Tot slot merken we nog op dat ongeveer een op de vijf gezinnen in Vlaanderen geen opvang gebruikt omdat (minstens) één ouder geen betaald werk heeft.

Dit onderzoek had niet enkel de bedoeling om opvanggebruik in kaart te brengen. We wilden ook weten waarom ouders kiezen voor een bepaald

zorgarrangement. Zijn deze keuzes toevallig of hangen ze wel degelijk samen met bepaalde kenmerken van gezinnen? Onze analyses wijzen alvast uit van wel. Dat de leeftijd van het kind een belangrijke rol speelt, zal wellicht niemand verwonderen. Vooral tweeverdienergezinnen met schoolgaande kinderen kunnen het stellen zonder opvang en formele opvang wordt vooral gebruikt voor niet-schoolgaande kinderen. Daarnaast blijken ook socio-economische factoren van tel. Kijken we specifiek naar de kenmerken van de moeder, dan wijzen onze analyses op zowel opleidings- als tewerkstellingseffecten. Werken op afwijkende tijdstippen bemoeilijkt de toegang tot formele opvang. Voor hooggeschoolde moeders betekent dit dat zij een alternatief zoeken in de informele opvang. Laaggeschoolde moeders met afwijkende arbeidsuren blijken juist omwille van deze uren helemaal geen nood te hebben aan opvang. Een duidelijke verklaring voor dit verschil is er niet: beide types moe-

Figuur 1.

Verdeling van de gezinnen in de representatieve steekproef over de vijf zorgtypes (Vlaams Gewest; gezinnen met jongste kind tussen 0 en 15 jaar)

Bron: Survey Gezinnen, Zorg en Opvang (GEZO), CSB, Universiteit Antwerpen

ders werken gemiddeld even lang. Ook deeltijds werken heeft andere implicaties naargelang het opleidingsniveau van de moeder. Voor hooggeschoolde moeders maakt dit nauwelijks een verschil uit: zij gebruiken dezelfde zorgarrangementen als hooggeschoolde moeders met voltijds werk. Bij moeders met een gemiddelde opleiding gaat deeltijds werken wel samen met een andere opvangstrategie. Waar voltijds werkende moeders met een gemiddelde opleiding vooral voor informele opvang opteren, hebben moeders met een gemiddelde opleiding en deeltijds werk geen nood aan opvang zonder dat zij daarbij de kinderen alleen thuis moeten laten.

Een markant resultaat was ook dat gezinnen bij de keuze van hun zorgarrangement zich sterk laten leiden door persoonlijke voorkeuren. Met name de voorkeuren van de moeder voor formele opvang, informele opvang of geen opvang beïnvloeden in sterke mate het uiteindelijk gebruikte zorgarrangement. Wellicht mede hierdoor kwamen we tot de verrassende conclusie dat het aanbod aan opvangvoorzieningen nauwelijks een invloed heeft op de keuzes die gezinnen maken. Blijkbaar laten gezinnen toch vooral hun persoonlijke voorkeuren spelen. Anderzijds moeten we ook wel opmerken dat de variatie in opvangaanbod tussen de gemeenten, die werd berekend als het gemiddelde aanbod van de gemeenten en haar buurgemeenten, vrij beperkt blijft.

Bovenstaande conclusies gaan telkens op voor een gemiddeld Vlaams gezin. Maar wat met de kansarme gezinnen? Kansarme gezinnen vallen vooral op door hun afwezigheid. Hoewel alle gezinnen minstens één kind jonger dan zes jaar hebben, maakt amper een op de vijf gezinnen gebruik van opvang. Dit heeft uiteraard alles te maken met de zwakke arbeidsmarktpositie van deze gezinnen: in slechts een op de vijf gezinnen zijn beide ouders aan het werk. Kansarme gezinnen die wel gebruik maken van opvang hebben dan ook een beduidend sterker socio-economisch profiel. Verder mogen we ook zeker niet uit het oog verliezen dat kansarme gezinnen veel vaker dan een gemiddeld Vlaams gezin eenoudergezinnen zijn, voor wie het combineren van betaald werk en de zorg voor jonge kinderen minder evident is. Met al deze gegevens in het achterhoofd, verwondert het wellicht niet dat het gebruik van opvang vooral beïnvloed

wordt door de tewerkstellingssituatie van de moeder. Daarnaast is ons ook opgevallen dat persoonlijke voorkeuren geen rol spelen in de keuze om informele opvang of geen opvang te gebruiken. In tegenstelling tot een gemiddeld Vlaams gezin wordt deze keuze bij kansarme gezinnen wellicht vaker ingegeven door financiële motieven. Tot slot merken we nog op dat de toegang tot formele opvang nog moeilijker wordt voor de meest kwetsbare gezinnen: gezinnen waarvan het jongste kind bijzondere behoeften heeft en eenoudergezinnen vinden veel moeilijker de weg naar formele opvang dan een gemiddeld Vlaams gezin.

En hoe vergaat het de kinderen?

We bevroegen ouders niet alleen over het opvanggebruik voor hun kinderen, maar ook over de mate waarin hun kinderen bijzondere behoeften of gedragsproblemen hebben. De focus van de analyse verschuift met andere woorden van het gezin naar het kind met daarbij het welbevinden van kinderen als centraal aandachtspunt. Het welbevinden van kinderen werd gemeten aan de hand van drie indicatoren: de schoolse prestaties, het voorkomen van bijzondere behoeften en van probleemgedrag bij kinderen. De indicator schoolse prestaties is aangemaakt op basis van de klas waarin de kinderen zitten en het geboortjaar van de kinderen. Hierdoor kunnen we op een objectieve manier evalueren of de kinderen normaal gevorderd zijn of een schoolse achterstand hebben opgelopen. De tweede indicator, het al dan niet hebben van bijzondere behoeften, weerspiegelt de mening van de ouder over de aanwezigheid van bijzondere behoeften op mentaal, fysiek of emotioneel vlak bij hun kind. De derde indicator kent aan elk kind een SDQ normale, SDQ problematische of SDQ borderline score toe en dit op basis van de antwoorden van de ouders van de kinderen op een in psychologisch en pedagogisch onderzoek veel gehanteerde vragenlijst die peilt naar het psychosociaal gedrag (Strength and Difficulties-vragenlijst 'probleemgedrag').

Uit de resultaten blijkt dat ongeveer een op de tien kinderen matig tot slecht scoort op vlak van welbevinden. Een belangrijke vaststelling daarbij is dat de spreiding hiervan helemaal niet toevallig is. Op beschrijvend niveau blijken geslacht en leeftijd zo-

wel het voorkomen van bijzondere behoeften en probleemgedrag als van schoolse achterstand te beïnvloeden. Zo hebben kinderen op lagere schoolleeftijd het vaakst bijzondere behoeften, respectievelijk 16% van de jongens en 10% van de meisjes. Binnen de drie leeftijdsklassen hebben jongens meer bijzondere behoeften dan meisjes. Ook op vlak van de schoolse achterstand zien we een duidelijk effect van de leeftijd van de kinderen, waarbij het aandeel kinderen met een schoolse achterstand sterk oploopt naarmate de kinderen ouder worden. Jongens hebben ook consequent meer schoolse achterstand dan meisjes. Voor het probleemgedrag zien we dat gemiddeld 8% van de kinderen van 4 tot 15 jaar probleemgedrag vertoont. Voor de meisjes zien we een stijging van het probleemgedrag met de leeftijd. Jongens vertonen het vaakst probleemgedrag tussen 6 en 12 jaar maar binnen elke leeftijdsklasse vertonen jongens meer probleemgedrag dan meisjes.

Wanneer we echter ook rekening houden met andere kenmerken, zoals kenmerken van de ouders en de gezinssituatie, blijken leeftijd en geslacht van minder groot belang. De leeftijd van kinderen is vooral bepalend voor de onderwijsprestaties. Daarnaast blijven jongens ook na controle voor andere variabelen slechter scoren op vlak van onderwijsprestaties en vertonen ze ook vaker probleemgedrag. Maar ook andere kenmerken spelen een rol in het welbevinden van kinderen. Zo hebben kinderen in een nieuw samengesteld gezin vaker een schoolse achterstand. Ook kinderen die leven in een gezin met een gezinsinkomen onder de armoe-

degrens doen het minder goed op school. Voor de bijzondere behoeften en het probleemgedrag vinden we dit effect van de armoedegrens niet terug. Verder is het werkschema en de gezondheid van de moeder van belang. Het effect van het werkschema kunnen we op twee manieren interpreteren. Enerzijds kan het zijn dat kinderen van moeders die (al dan niet tijdelijk) niet werken vaker bijzondere behoeften hebben en probleemgedrag vertonen. Anderzijds is het ook mogelijk dat het hebben van een kind met bijzondere behoeften of probleemgedrag voor (een deel van) de moeders net de aanleiding was om niet (meer) te gaan werken. Het effect van de gezondheid van de moeder geeft aan dat kinderen van moeders met een slechte of een redelijke gezondheid vaker bijzondere behoeften hebben dan kinderen van moeders met een goede gezondheid. Ook de kenmerken van de vader spelen – met uitzondering bij de indicator ‘bijzondere behoeften’ – een belangrijke rol. Naast (vooral) het belang van de aanwezigheid van de vader zijn ook zijn gezondheid en werkschema van belang.

Ook het tijdsgebruik heeft een impact op het welbevinden van kinderen. Zo merken we dat kinderen met bijzondere behoeften minder makkelijk de weg vinden naar de formele opvang, maar wel vaker in voorzieningen terechtkomen. Ook de tijd die ouders met hun kinderen doorbrengen, is niet onbelangrijk. We merken dat kinderen met een normaal gedrag meer tijd bij hun ouders spenderen. Meer tijd doorbrengen met de kinderen blijkt dan weer niet samen te hangen met de schoolprestaties van de kinderen.

Tabel 1.

Scores op indicatoren van welbevinden voor kinderen van twee types moeders (Vlaams Gewest; kinderen 0-15 jaar)

	Bijzondere behoeften (ja)	Schoolse prestaties (achterstand) *	Totaal probleemgedrag (SDQ problema-tisch) **
Type 1 Alleenstaand, werkloos, laag-gemiddeld geschoold	28,2% (N = 78)	43,2% (N = 44)	32,8% (N = 64)
Type 2 Koppel, werkend, hooggeschoold	5,9% (N = 988)	4,8% (N = 545)	3,2% (N = 690)

* kinderen 5-15 jaar, ** kinderen 4-15 jaar

Bron: Survey Gezinnen, Zorg en Opvang (GEZO), CSB, Universiteit Antwerpen

Doorheen de verschillende analyses komen twee kenmerken naar voren die het welbevinden van kinderen sterk beïnvloeden: het opleidingsniveau van de moeder en het al dan niet behoren tot een eenoudergezin. We merken dat kinderen van laaggeschoolde, alleenstaande moeders een opvallend minder goede score hebben op de drie indicatoren van welbevinden. Daarnaast speelt ook de tewerkstelling van moeder bij twee van de drie indicatoren een belangrijke rol. Op basis van deze variabelen die significant samenhangen met de indicatoren voor welbevinden hebben we twee types van moeders geconstrueerd: enerzijds hooggeschoolde moeders die een job hebben en samenwonen met een partner en anderzijds laag- of gemiddeld geschoolde, werkloze en alleenstaande moeders. Indien we voor deze twee types moeders kijken naar de scores op welbevinden van de kinderen zijn de resultaten frappant. De kinderen van moeders met een lage of gemiddelde scholing die zowel werkloos als alleenstaand zijn scoren veel zwakker op welbevinden. De kinderen van moeders met een hoge scholing die een job hebben en samenwonen met een partner scoren veel beter dan gemiddeld.

Een soortgelijk contrast vinden we bij de vergelijking van de kansarme kinderen en gemiddelde Vlaamse kinderen. De kansarme kinderen hebben meer bijzondere behoeften, een grotere schoolse achterstand en meer probleemgedrag. We vinden de grootste verschillen terug bij de onderwijsprestaties. Bijna de helft van de kansarme kinderen die in de lagere school zitten, heeft minstens één jaar achterstand opgelopen. Bij de Vlaamse kinderen is dit voor ongeveer een achtste van de kinderen het geval.

Conclusies: aandacht voor kwetsbare groepen

Het onderzoek naar de zorg voor kinderen toont niet alleen dat er een grote mate van diversiteit bestaat in de zorgstrategieën van gezinnen, maar ook dat de keuze voor deze zorgstrategieën niet toevallig is. Persoonlijke voorkeuren spelen een grote rol en markeren in zekere zin de beperkingen voor een zorgbeleid. Anderzijds merken we op dat ook de tewerkstellingsituatie en het opleidingsniveau

van de moeder een sterke invloed uitoefenen. Opvallend daarbij is dat de gebruikers van formele opvangvoorzieningen zeker geen zuivere afspiegeling vormen van alle gezinnen met kinderen: vooral alleenstaande moeders, moeders die niet alleen tijdens de kantooruren werken of een lager opleidingsniveau hebben, vinden maar moeilijk de weg naar formele opvangvoorzieningen. Zij zijn eerder aangewezen op informele opvang of zijn afhankelijk van hun eigen arbeidsflexibiliteit. Kansarme gezinnen blinken vooral uit door afwezigheid: zij maken nauwelijks gebruik van opvang. Ook de analyse van het welbevinden van kinderen markeert duidelijk het onderscheid tussen sterkere en zwakkere gezinnen: kinderen van alleenstaande, laagopgeleide, werkloze moeders scoren beduidend zwakker op de drie indicatoren van welbevinden dan kinderen die leven in een tweeoudergezin met een hoger opgeleide, werkende moeder. Ook kinderen in kansarme gezinnen hebben een opvallend lager welbevinden. Er is met andere woorden duidelijk nood aan een zorgbeleid dat oog heeft voor de moeilijke situatie waarin deze kwetsbare groepen zich bevinden en dat werkt aan oplossingen op maat waarin tewerkstelling en zorg voor kinderen niet los van elkaar, maar binnen de hele gezinscontext worden bekeken.

Joris Ghysels

Maja Debacker

Centrum voor Sociaal Beleid Herman Deleek

Noot

1. Een uitgebreide analyse toonde aan dat het opvangprofiel van de groep 'jongste kinderen' niet verschilt van dat van de groep 'alle kinderen'. Dit komt omdat gezinnen met meerdere kinderen in de opvang zoveel mogelijk trachten om voor alle kinderen dezelfde opvangvorm te gebruiken.

Bibliografie

Ghysels, J. & Debacker, M. 2007. *Zorgen voor kinderen in Vlaanderen: een dagelijkse evenwichtsoefening?* Leuven/Voorburg: Acco.